

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN/ICCH: 2149 - 9225

Yıl/Year/Год: 6, Sayı/Number/Номер:
25, Aralık/December/Декабрь 2020,
s./pp. 622-640

Geliş/Submitted/ Отправлено: 19.11.2020

Kabul/Accepted/ Принимать: 19.12.2020

Yayımlanma/Published/ Опубликованный: 25.12.2020

10.29228/kesit.47722

Araştırma Makalesi
Research Article
Научная Статья

Arş. Gör. Şeyda ARISOY

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türkiye

seyda.arisoy@atauni.edu.tr

 ORCID 0000-0002-2888-2258

KLASİK FARS ŞİİRİNDE TOPLUMSAL SINIF İNCELEMESİ¹

SOCIAL CLASS ANALYSIS IN CLASSICAL PERSIAN POETRY

Öz: Yüzyıllardır güçlü bir bağ içerisinde olan edebiyat ve toplum ilişkisi günümüzde edebiyatın en önemli konularından biri haline gelmiştir. Her dönemde yazılan edebi eserler incelendiğinde o eserlerde toplumsal konularla ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bir takım belirleyici ölçütler sonucu ortaya çıkan toplumsal sınıf farklılıkları da birçok konu gibi edebiyata yansımıştır. Bu bağlamda 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar köklü bir geçmişe sahip olan klasik Fars şiirine baktığımızda İran'ın toplumsal yapısını yansıtan şiir örnekleri dikkat çekicidir. Genel olarak klasik Fars şiiri, duyguları ve hayalleri estetik bir biçimde aktarmasının yanı sıra aynı zamanda o dönemlerin toplumsal sınıf sorunlarını da dile getirmiştir. Klasik Fars şiirinde padişah, devlet ve din adamları, askerler gibi üst sınıf; tüccarlar, çiftçiler, sarraflar ve özgürler gibi orta; hizmetkârlar köleler, bekçiler, çobanlar, dervişler, sakiler ve dilenciler gibi alt sınıfı oluşturan bireyler vardır. Bu alt ve üst tabakadaki insanlar arasındaki ilişkiler kimi zaman eleştirel kimi zamanda didaktik bir biçimde dile getirilmiştir. İran edebiyatının önemli şairlerinin birçoğu toplumsal çevreyi oluşturan bu kişileri ve buldukları konuları şiirlerinde konu

¹ This study was presented orally in (USVES 2020)./Bu çalışma Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu 2020'de (USVES 2020) sözlü olarak sunulmuştur.

Cite as/Atıf: Arisoy, Ş. (2020). Klasik Fars Şiirinde Toplumsal Sınıf İncelemesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 6 (25): 622-640. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.47722>

Checked by plagiarism software. Benzerlik tespit yazılımıyla kontrol edilmiştir. CC-BY-NC 4.0

edinmişlerdir. Çalışmada, klasik Fars şiiri genel olarak incelenerek sınıf farklılıklarını içeren şiirler tespit edilip Türkçe çevirileriyle örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Sınıf, Klasik Fars Şiiri, Edebiyat ve Toplum

Abstract: The relationship between literature and society, which has been in a strong bond for centuries, has become one of the most important issues of literature today. When the literary works written in each period are examined, it is possible to reach information about social issues in those works. Social class differences that emerged as a result of certain determinative criteria have also been reflected in literature, like many subjects. In this context, when we look at the classical Persian poetry, which has a deep-rooted past from the 8th century to the 18.th century, examples of poems that reflect the social structure of Iran are remarkable. In general, classical Persian poetry not only conveyed emotions and dreams in an aesthetic manner, but also expressed the social class problems of those times. There are several individuals in classical Persian poetry who create the upper class such as sultans, states and clergy, the middle class such as merchants, farmers, sarrafs and freemen, the low class servants, slaves, watchmen, shepherds, dervishes, sakis and beggars. The relations between these lower and upper strata are sometimes expressed critically and didactically. Many of the prominent poets of Iranian literature have focused on these people and social environments in their poems. In the study, classical Persian poetry will be examined in general, poems containing class differences will be determined and examples will be given with their Turkish translations.

Keywords: Social Class, Classical Persian Poetry, Literature and Society

GİRİŞ

Latince “classis” sözcüğünden gelen sınıf kelimesi 14. yüzyılda Fransızcaya “classe”, Fransızcadan Farsçaya کلاس/“kelas”, 16. yüzyılda ise İngilizceye “class” şeklinde girdi. Sınıf sözcüğü kendi bağımsızlığını kazanırken önceki terimlerden başka şeyler ifade etmeye başladı. Sosyolojik düşüncenin önemli bir kavramı haline gelen toplumsal sınıf kavramının tarihi bu sözcükle başlamış oldu (Beneton, 1991: 11). Toplumsal ayırım ve ilişkileri farklı düşünmenin bir anlatım şekli olan toplumsal sınıf değişimine ilk olarak 1970’lerde Karl Marx damgasını vurdu (Beneton, 1991: 16). Sınıf teorisinin kurucusu Marx olarak bilinse de bu teori alanında iki temel yaklaşım vardır. Birincisi Marksist sınıf teorisi ikincisi ise Weberci sınıf teorisidir (Arslan, 2007: 16). Marksist yaklaşımda sınıf olgusu iki açıdan ele alınır. İlk olguda ortak konumlara sahip bireylerin oluşturduğu toplumsal kategoriler olarak, ikincisinde ise sınıflar, kültürel ve siyasi özellikli toplumsal aktörler olarak tanımlanır (Arslan, 2007: 17). Weber tabakalaşmayı ekonomik etmenlere indirgemeyi reddeder ve onu çok boyutlu olarak görür. Dolayısıyla toplum, ekonomi, statü ve iktidar temelleri üzerinde tabakalaşır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 127).

Eski Yunan (Antik) düşünce geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan Platon ideal devletinde; besleyiciler, koruyucular ve yöneticilerden oluşan üçlü bir ayırım yapmıştır (Cevizci, 2012: 326). Platon, birey ile devlet, insan ruhu ile politik otorite arasında benzerlik kurar (Cevizci, 2012: 325). Devlet veya toplum, Platon’a göre: Büyütülmüş bir insandır. O halde iyi bir

devlet de kendisinde üç sınıfın bulunacağı ve bu sınıfların birbirleriyle uyum ve barış içinde yaşayacağı devlettir. Platon'un açıklamalarına bakılırsa düşündüğü devlette akıllı ve entelektüel ruha felsefe eğilimli yöneticiler sınıfının denk düştüğünü görüyoruz. Devleti dışarıya ve içeriye karşı koruyacak olan savaşçılar veya muhafızlar sınıfı cesur ve iradeli ruha; bu iki sınıfın gündelik hayatlarını devam ettirmeleri için gerekli maddi üretimde bulunacak olan köylü ve tüccar sınıfı ise hissi veya istekli ruha karşılık gelmektedir (Platon, 1993: 125). Yine Platon'un öğrencilerinden olan Aristo da alt, orta ve üst sınıflar olmak üzere üçlü bir toplumsal kategori sistemi geliştirmiştir (Şenel, 2008: 158). Antik İran'a baktığımızda toplum, dini liderler/ruhaniler, askerler ve çiftçiler olarak üçe ayrılmış ve bu üç tabakanın adı Zerdüştiliğin kutsal kitabı olan *Avesta*'nın da birçok bölümünde geçmiştir (Pûrdavûd, 1374: 331). İran'ın milli şairi olan Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde de eski öykülere ve ulusal geleneklere göre sosyal sınıfların oluşma zamanı ve onların birbirlerinden ayrılmaları İranlıların bilinen ilk hanedanı olan Pişdadilerin hükümdarı Cemşid-i Pişdâdî'nin efsanevi dönemine atfedilir ve din adamları/Katuziyân, askerler/Nisariyân, çiftçiler/Nesûdiyân ve esnaflar/Ehnûhûşî şeklinde dört tabakaya ayrılır. Firdevsî bu dört tabakanın nitelikleri konusunda şöyle söyler (Zonnur ve Pervane, 1397 hş.: 28):

گروهی که کاتوزیان خوانی‌اش

به رسم پرستندگان دانی‌اش

جدا کردشان از میان گروه

پرستنده را جایگه کرد کوه

بدان تا پرستش بود کارشان

نوان پیش روشن جهاندارشان

صفی بر دگر دست بنشانند

همی نام نیساریان خواندند

کجا شیر مردان جنگ آورند

فروزنده لشکر و کشورند

کزیشان بود تخت شاهی به جای

وزیشان بود نام مردی به پای

بنسودی سه دیگر گره را شناس

کجا نیست از کس بریشان سپاس

بکارند و ورزند و خود بدروند

به گاه خورش سرزیش نشوند

...

چهارم که خوانند اهنو خوشی

همان دست‌ورزان اباسرکشی

Senin Katuziyân dediğin ve ibadetlerinin töresini bildiğin grubu

(Cemşid) ayırdı toplumdun ve ibadet edenleri yerleştirdi dağlık yerlere.

Ta ki sırf hayatlarını tapınmakla geçirip Tanrı'nın parlak katında durabilsinler diye

Yine halk arasından bir topluluk daha ayırarak onlara da Nisariyân adını verdi.

Nerede ordunun ve ülkenin yüzünü aydınlatan aslan gibi savaş eri varsa bu topluluğa kattı.

Onların sayesinde ayakta durur padişahlık tahtı. Onların sayesinde yaşar erliğin adı.

Halkın içinden üçüncü olarak ayrılan topluluğa da denildi Nesûdiyân. Yeryüzünde var mı onlara borçlu olamayan?

Onlardır toprakta çalışan, ekip biçen ve yemek için kimseye minnet etmeyen.

Dördüncü olarak ayrılan topluluğa da Ehnûhûşî dediler.

Bunlar kendi ellerinin emeğiyle yaşarlar. Hep zanaatlarıyla uğraşırlardı.

(Firdevsî, 2009: I, 69)

İran tarihini ve kültürünü en kapsamlı şekilde yansıtan *Şahnâme'*den anlaşıldığı üzere antik dönemde İran toplumu dört sınıfa ayrılmıştır. İran platosunda yerleşik hayat kurup siyasi alanda öne çıkmış ilk İranlı uygarlık olan Medler (Yıldırım, 2017: 227) döneminde ilk büyük toplumsal bölünme şekillenmiş ve çobanlar ve ziraatçılar sınıfı ortaya çıkmıştı (Ravendî, 1357hş.: III, 18). Ahamenişler (MÖ. 700-330) dönemine gelindiğinde toplumsal yapının başında saltanat ailesi siyasi ve ekonomik imtiyazlarıyla yer almaktaydı. Orta ve alt sınıfı ise yine bu dönemde muğlar, çiftçiler ve zanaatkârlar oluşturmaktaydı (Zonnûr ve Pervane, 1397 hş.: 29). İskender'in İran'ı fethetmesinin ardından ülkenin idari ve askeri yönetiminin Selevkilerin (MÖ. 321-129) eline geçmesinden ötürü halk gerek kültürel gerek siyasi açıdan Yunan kültürünün etkisinde kalmıştı. Fakat bu dönemde Selevkiler İranlı üst tabakayla iyi ilişkiler kurmuş, orta tabakayı devlet işlerinde yetkilendirmiş alt tabaka ise önceki hayatlarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde kral ve saray halkından sonra sırasıyla idari yönetimde, tüccarlar ve askerler gelmekteydi (Zonnûr ve Pervane, 1397 hş.: 30). Selevkilerin tarih sahnesinden silindikleri günlerde Eşkaniler (MÖ. 250-MS. 226) Part bölgesinde iki yüz yıllık bir egemenlik dönemini arkalarında bırakarak devletin temellerini güçlendirmiş ve Selevkileri İran'dan çıkarmıştır (Yıldırım, 2017: 315). Fakat bu genç devletin gelişile İranlıların toplumsal yapısındaki sınıflaşma önceki uygarlıklardan farklı olarak beş gruba ayrılmıştı (Meşkûr, 1345 hş.: 156):

1. Büyük feodaller, saraylılar, saltanat hanedanı.
2. Askeri ve sivil bürokratlar

3. Din adamları, muğlar.
4. Orta kesim halk sınıfları, meslek sahipleri
5. Köylüler ve köleler

Roma İmparatorluğunun karşısındaki en güçlü rakip olan Sasanilerin (MS. 224-652) ilk dönemlerinde Eşkanilerden kalma bir toplumsal tabakalaşma vardı. Saltanat ailesinden ve Eşkani soyundan gelen altı önemli hanedan sonra din adamları (muğlar, hiyberdler ve mubedler), askerler, idari çalışanlar (eğitimciler) ve halk sınıfı (köylüler, zanaatkârlar, şehirliler) gelmekteydi (Zonnûr ve Pervane, 1397 hş.: 32). Bu dört tabakada kendi içlerinde bir takım sınıflara ayrılıyordu. Bizans-İran savaşlarındaki yenilgiler İran ordularının gücünü önemli ölçüde azaltmış, huzuru kaçan halk direnmeden İslam ordularının eline geçmişti (Yıldırım, 2017: 342). İran halkının İslamiyet'i benimsemesinin ardından toplumun yapısı değişerek üst, orta ve alt sınıf şeklinde üç tabaka oluştu. İran'a Arap Müslümanların gelişiyle İran sosyal tabakalarının hiyerarşisinin en tepesine Müslüman Arap aristokrasi sınıfı geldi. Bu grup yüksek siyasi, ekonomik ve sosyal otoriteye sahip yöneticiler, çiftçiler, askerler, toprak sahipleri, saray katipleri sınıfıydı (Sâsânpûr ve Mofteherî, 1390 hş.: 83). Otoritenin dışında yer alan orta sınıfı tüccarlar, esnaf ve zanaatkârlar oluşturuyordu. Alt sınıfı ise çiftçiler, esirler ve köleler oluşturuyordu (Sâsânpûr ve Mofteherî, 1390 hş.: 84-86). Sasaniler döneminde siyasi iktidara sahip olan çiftçiler bu dönemde bu gücünü kaybetmiş, merkezi idare karşısında sadece toprağı işleyip üretme görevini üstlenmişti (Sâsânpûr ve Mofteherî, 1390 hş.: 86).

İranlı kabilelerin İran topraklarına yerleştikleri dönemlerde oluşturdukları ilk yazılı eserleri ve kültürel ürünleri hakkında bilgi çok azdır. Bu yüzden İran edebiyatı ve kültürünün ilk ortaya çıkış aşamaları konusunda bazı verilere Hint-Avrupa milletlerinin yazılı eserlerinden yararlanılarak ulaşılmaktadır (Yıldırım, 2017: 26). İran'da İslam öncesi dönemlerden günümüze resmi üç dil ve üç yazı sisteminden yazılı metinler ulaşmıştır. Bunların ilk yazılı örneği kutsal kitap *Avesta'*dır. Daha sonra Taht-i Cemşid, Nakş-i Rüstem ve Bisutun gibi son derece önemli yazıtlar günümüze kadar gelmiştir (Yıldırım, 2017: 14). Yerleştikleri bölgelerde belli bir döneme kadar yazılı eserler oluşturamayan İranlılar, ilahiler, bilmeceler ve mitolojik efsaneler gibi sözlü eserler vermişlerdir. Eşkaniler döneminde edebiyatın gelişmesiyle *Direht-i Asurik*, *Veys u Ramin*, *Yadgar-i Zeriran* gibi önemli edebi metinler ortaya konmuştur (Yıldırım, 2017: 27). Bir kısmı Sasanilerin yıkılışının ardından İslam sonrası dönemlerde yazılmış *Dinkerd*, *Bundehişn*, *Ardavirafrname*, *Karname-yi Erdeşir-i Babekan* gibi eserler bunların başında gelir (Yıldırım, 2017: 27). Yaklaşık iki yüz yıl süren Arap egemenliği döneminde İranlılar, Arap dili ve kültürünün etkisi altında yaşadılar ve bir edebî dil haline gelen Arapça ile eserler ortaya koydular. Bu uzun süre zarfında neredeyse hiç Farsça eser yazılmadı. Tâhir b. Hüseyin'nin bağımsızlığını ilân etmesiyle İranlılar, Arap kökenli devletlerin hâkimiyetinden kurtulup yarı müstakil devletler kurmaya başladı. Derî Farsçası denilen dilin edebî dil halini almasıyla yeni Farsça ilk ürünlerini vermeye başladı. Farsça yazan şairler, aruzu kullanarak Arapların nazım şekli olan kaside ve gazel tarzında şiirler yazdılar. Bu dönemden sonra saraylar, şair ve ediplerin merkezi olmuş, birçok edebî harekette bu saraylarda doğup gelişmiştir (Tokmak, 2000: 416-417).

Tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişimlere uğrayan sınıf farklılıkları edebiyata da yansımış, özellikle Fars şiirinde bu sınıflara mensup bireylerin adları ya doğrudan ya da kinayeli bir biçimde işlenmiştir. Çalışmamızda İslam sonrası dönemlerde yazılmış divanlardaki şiirler

kullanılacaktır. Şair divanlarında toplumsal sınıf kavramlarını içeren şiirler tespit edilerek Türkçe çevirileri ile örnek verilecektir.

Üst Sınıf Bireyleri Konu Alan Şiirler

1. Yöneticiler:

Padişahlar, Vezirler ve Hanedan Üyeleri

Antik çağlarda, her toplumda toplumsal sınıfın üst tabakasını soylular, hanedan üyelerinin oluşturduğu yöneticiler ve yöneticilerin danışmanı konumunda olan vezirler oluşturmaktaydı. Ahamenişler'den Pehlevîceye şah ve fasih, Farsçaya şah ve padişah olarak geçen şah kavramı "şahlığı koruyan, saltanatı gözeten" anlamlarını karşılamaktadır. Eski İran'da şah ordu-nun, hükümetin ve dinin lideri, Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisi ve gölgesi diye kabul edilirdi (Gündüz, 2010: 248). Padişahların bu özelliği onları toplum içinde kutsamış, onları özellikle İran edebiyatında övgü amacıyla yazılan kaside türünün başkahramanları haline getirmiştir. Padişahlar gibi üst sınıfa ait olan diğer bireylerde kaside gibi diğer nazım türlerine de konu olmuştur.

لایقتر از امیری در خدمت اسیری
خوشتر ز پادشاهی در حضرتت غلامی

Senin hizmetinde esirlik emirlikten daha değerlidir.

Senin huzurunda kölelik padişahlıktan daha hoştur.

(Sa'dî, 1385 hş.: 901)

ملک شاه و محمود و نوشیروان
که بردند گوی از همه خسروان
پذیرای پند وزیران شدند
که از جمله دور گیران شدند

Melikşah, Mahmud ve Enuşirvan

Ki onlar üstün oldular bütün hükümdarlardan

Vezirlerin öğütlerini dinlediler.

(Yedi iklimin) Padişahlarının hepsini geçtiler.

(Nizamî, 1335 hş.: 93)

من ایون شنیدم که اندر جهان
کسی نیست مانند او از مهان
به بالا و دیدار و آهستگی
به فرهنگ و رای و به شایستگی
هنر با خرد نیز بیش از نژاد
ز مادر چنو شاهزاده نژاد

Onun güzellikte, bilgice ve fikirce büyükler arasında eşi olmadığını duydum. Onun akli ve hünerleri, soy-luluğundan da ileridir. Hiçbir anadan şimdiye kadar böyle bir şehzade doğmamıştır!

(Firdevsî, 2009: I, 440)

چنین تا به پایست گردان سپهر
 ازین تخمه هرگز میراد مهر
 پدر بر پدر بر پسر بر پسر
 همه تاجدارند و پیروزگر

Bu felekler döndükçe, bu gökler yücelerde durdukça, bu soylu hanedan üzerinden asla sevgisi eksik olmasın!

Onlar atadan babaya, babadan oğula hep ulu hükümdarlardır; bundan sonra çocukları da taçlarıyla zaferden zafere koşan hükümdarlar olsun!

(Firdevsî, 2016: II, 455)

2. Din Adamları, Ruhaniler

Orta çağda, Avrupa'yı yöneten güç ve nüfuz sahibi ruhban sınıfı gibi İran'ın antik çağlarında da Zerdüşti din adamları soylu sınıfından sayılmış ve bazı hanedanların ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Zerdüş'tün toplumsal görüşleri, içinde yaşamış olduğu çağın insanının çok ilerisindedir. Söderblom'a göre Zerdüş't, her şeyden önce bir ekonomik ve sosyal reform yapmak amacını gütmektedir. Zerdüş'tün içinde bulunduğu toplumu düzeltme çabaları onu sosyal sınıf kavramını ilk ele alanlar arasına sokmuştur. Ona göre toplumda aristokrat zümre ve savaşımlar, rahipler, halk sınıfı yani hayvancı, ziraatçı, işçi ve zanaatkârlar ve göçebelere oluşmuş dört sınıf vardır (Can, 1968: 284). Dini ayinlerde ve toplumsal meselelerde öncü olan ruhani sınıfta kendi aralarında muğlar, hirbedler ve mubedler olarak üç tabakaya ayrılmıştır (Salehi, 1388 hş.: 127). Bu ruhani sınıf Fars şiirinde çeşitli şekillerde yer almıştır.

Mûbedler/موبدان

Sasaniler döneminden beri 1. Hüzmüz'ün rahibi Kertir'in lakabı olarak kullanılmaya başlanan mubed unvanı, tedbirli ve akli başında insan manasında kullanılmıştır. Ruhaniler sınıfının hatta özellikle Sasaniler döneminde toplumsal sınıfında en üst tabakasında yer alan mubedler toplumsal hayatta üstün bir nüfuza sahiptiler (Salehi, 1388 hş.: 128).

منم گفت با فرۀ ایزدی
 همم شهریاری همم موبدی
 بدان راز بد دست کوتاه کنم
 روان را سوی روشنی ره کنم

Cemşid:

*“Ben Tanrı'nın yardımıyla hem padişah hem de mûbedim.
 Kötülere kötülükten el çektireceğim,
 insanların ruhlarını temizleyip onları nurlandıracağım!” dedi.*

(Firdevsî, 2009: I, 39)

چون تلف عشق موبد شدی

گر تو یکی روح بدی صد شدی

Aşkî telef etmek için mubed oldun.

Öyle ki tek ruhun vardı, yüz tane oldu.

(Mevlânâ, 1378 hş.: VII, 175)

Hirbedler/هیربدان

Hirbedler hakkında çok fazla tarihi bilgi bulunmamakla beraber Hüsrev-i Perviz'in inşa ettirdiği bir ateşkedede dua etmek ve ateşe bekçilik etmek amacıyla buldukları bilinmektedir. Avesta'da adı geçen Hirbed öğretmen manasına gelir ve terim olarak din önderi anlamında kullanılır (Yıldırım, 2008: 382). Mubedler, eğitimsel, kültürel ve ticari faaliyetlerde bulunma sebebiyle soylular sınıfından kabul ediliyor ve mubedlerden sonra üst tabaka olarak biliniyorlardı (Salehi, 1388 hş.: 127).

ز بهرامیان هرک گردد اسیر

به پیش من آرد کسی دستگیر

پرستنده فرخ آتش کنم

دل موبد و هیربد خوش کنم

Behrâm-i Çubîne'nin savaşçılarından esir olanların tamamını da bu ateşkedenin hizmetçileri arasına katarım,

Kutsal ateşin ve ateşkedenin hizmetine verir, mûbedler ve hirbedlerin gönüllerini hoş ederim.

(Firdevsî, 2016: II, 1021)

هر آتشگهی کامد آنجا بدست

چو یخ سرد کردش بر آتش پرست

چو بشکست بر هیربد پشت را

بر انداخت آیین زردشت را

Bulduğu her bir ateşkedeyi

Buz gibi yaptı Mecusilere

Yıkarak onu Hirberd'in üstüne

Dağıttı Zerdüş't ayinini

(Nizamî, 1335 hş.: 347)

Muğlar/مغان

Dini ve idari işlerde görev alan muğlar, ruhaniler sınıfın en alt tabakasıydı. Sayıları diğer dini liderlerden iki kat fazla olurdu. Bu grubun en önemli görevi ateşkedelerde dini törenler icra etme ve ateşe bakarak gelecekteki haber vermektir (Salehi, 1388 hş.: 127).

برفتند ترکان ز پیش مغان

کشیدند لشکر سوی دامغان

*Gittiler Türkler Muğların tarafından
Ordularını çektikleri taraf oldu Damğan²*

(Firdevsî, 2009: I, 253)

به می سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید
که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها

Pîr-i Muğân, sana "Seccadeyi şaraba boya" derse çekinme, dediğini yap. Çünkü yol ehli, konakların yolundan, yordamından bihaber değildir.

(Hafız, 1387 hş.: 3)

3. Askerler ve Savaşçılar:

Devletin bir ögesi olan askeri kuvvetin ortaya çıkışı Platon *Devlet'*inde toprak yetmezliği sonucunda savaşı zorunlu görmesiyle şekillenir. *Devlet'*te toplumun ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılayan çiftçiler ve zanaatkârlar sınıfına eklenecek olan toplumun korucu ve yönetici sınıfı üçüncü sınıf olarak karşımıza çıkar Bu sınıf Platon'un devleti için önemli bir yere sahiptir. Çünkü koruyucular sınıfı ilerde ülkeyi yönetecek yönetici sınıfını da içinden çıkaracak olan bir yapıdadır (Bayoğlu, 2012: 27). Aristoteles bu sınıfı, canlı bir yaratığın vücudundan bile önde gelen ruh gibi şehirlerde de ruha karşılık gelen, savaşçı niteliği olan askerleri, adalet dağıtan yargıçlara benzetir (Aristoteles, 2000: 116). Klasik Fars şiirinde savaşçı, ordu ve asker ile ilgili لشکر، سپاه، جنگجویان ve لشکر kelimesi gerek antik dönemlerde gerekse günümüzde önemli bir konuma sahip olan bu sınıfı temsil eden kelimeler olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Fars şiirinde bazen de "sevgili", bir ordu mensubu ve savaşçı olarak karşımıza çıkabilir. Bunun nedeni de özellikle VI./X. yüzyıla kadar Fars şiirinin manevi alanlarının en genişini oluşturan saray şiirinin o çağlarda yaygınlaşmış olmasıdır. Saray şiirlerinde muhatapın her zaman savaşçılar, askeri önderler, savaş araçlarını bilen ve onları iyi kullanan çevreler olduğunu görmekteyiz (Yıldırım, 2020; 31).

در شاهراه جاه و بزرگی خطر بسیست
آن به کز این گریوه سبکبار بگذری
سلطان و فکر لشکر و سودای تاج و گنج
درویش و امن خاطر و کنج قلندری

*Ululuk ve makam yolunda tehlikeler çoktur.
Bu bedelden yükü hafif olarak geçmen daha iyidir.
Sultanda asker düşüncesi, taç ve hazine sevdası,
Deroişte ise gönül istirahati ve kalender bucağı!*

(Hafız, 1387 hş.: 455)

چو جمشید را بخت شد کندرو

² İran'da bir şehir.

به تنگ اندر آمد جهاندار نو
برفت و بدو داد تخت و کلاه
بزرگی و دیهیم و گنج و سپاه

Cemşîd'in talihi döndü tersine.

Kaçıp gitti sıkıştırınca bu yeni padişah onu böyle

Ona bıraktı taht, külah, saltanat, taç, hazine ve asker gibi değerli neyi varsa

(Firdevsî, 2009: I, 48)

چرخ بزرگوار یکی لشکری بکرد
لشکرش ابر تیره و باد صبا نقیب
نفاط برق روشن و تندرش طبل زن
دیدم هزار خیل و ندیدم چنین مهیب

Yüce gökler bir ordu hazırladı

Kara bulutlar ordusu, seher yeli kumandanı

Ateşçisi ışıltı saçan şimşek; gök gürültüsü, davulcusu

Binlerce ordu gördüm, görmemiştim böylesine görkemli ordu

(Rûdekî, 2020:31)

بیار بزم شاهی را بخوان میر و سپاهی را
بده خمر الهی را چو گل افروز سیما را

Donat şahın meclisini; çağır emirleri, askerleri;

Gül gibi ilahî şarabı ver, parlat yüzleri.

(Sultan Veled, 2016: 40)

Orta Sınıf Bireyleri Konu Alan Şiirler

1. Tüccarlar

Eski zamanlarda ticaret, sarraflık, resmî ve özel kurumlara mal temini işleriyle uğraşan kişilere bezirgân/tüccar denilmekteydi. Farsçada alışveriş yapan anlamına gelmektedir. Eski çağlardan beri bezirgânların uzun süren seyahatleri, tesadüf ettikleri çeşitli olaylar, uzak ülkelerde gördükleri ve duydukları ilginç şeyler özellikle edebiyat için zengin ve ilgi çekici bir kaynak olmuştur (İpşirli, 1992: 102-103). Seyahatnameler ve diğer edebi eserlere konu olan bu sınıfın adını Fars şiirinde de sıklıkla görmek mümkündür.

نلرزد دست وقت زر شمردن

چو بازرگان بداند قدر کالا

Altın sayma vakti titremez elleri

Çünkü tüccar bilir malın kıymetini

(Mevlânâ, 1378 hş.: I, 69)

به نیکی و بدی آوازه در بسیط جهان
سه کس برند رسول و غریب و بازرگان

*Dünyada iyilikte ve kötülükte üç kişi ün kazanır;
Peygamber, garip ve tüccar.*

(Sa'dî, 1385 hş.: 1116)

تاجر از سود و از زیان گوید
کاتب از خط و از بنان گوید
*Tacir konuşur kârdan zarardan
Kâtip konuşur hattan ve kitaptan*
(Evhadî, <https://ganjoor.net/ouhadi/jaamejam/sh97/>)

2. Çiftçiler:

İslam'dan sonra İran'ın yüzde kaçını oluşturdukları kesin olarak bilinmeyen çiftçiler, eski zamanlardan şimdiye kadar İran toplumunun en büyük toplumsal katmanını oluşturmuş ve daima en önemli iktisadi faaliyetleri üstlenmişlerdi. Ekip biçerek halka yiyecek temin etme ve hükümete vergi ödeme bu grubun kati görevlerindendi. Zerdüştiliğin kutsal kitabı *Avesta*'da sürekli halk çiftçiliğe ve yeryüzünü bayındır hale sokmaya davet edilmektedir. Yine *Kur'an-ı Kerim*'de de verimliliğin artırılmasını öngören ve çiftçiliği öven birçok ayet vardır (Ravendî, 1357 hş.: III, 94). Farsçada *کدیور*, *برزرگر*, *کشاورز*, *دهقان* kelimelerinin hepsi "çiftçi" kelimesini karşılamaktadır. Ayrıca Fars şiirinde *پیر دهقان*, "İranlı tarihçi" manasında kinaye olarak kullanılmaktadır (Afifi, 1391 hş.: 1084).

چو در دانه باشد تمنای سود
کدیور در آید به کشت و درود
غله چون شود کاسد و کم بها
کند برزرگر کار کردن رها
*Tanede kâr temennisi olunca
Çiftçi çıkar hasata
Tahıl değersizleşip ucuzlayınca
Bırakır çalışmayı çiftçi bir kenara*

(Nizamî, 1335 hş.: 49)

سواران جهان را همی داشتند
چو برزیگران تخم می‌کاشتند
بدین سان بیوده سراسر جهان
به گیتی شده گم بد بدگمان

Savaşçılar ülkeyi korur; çiftçiler toprakları ekip biçer.

Dünya işte böylece huzura ve mutluluğa kavuşur; kötüler ve bozguncular ortadan kayboluverir!

(Firdevsî, 2016: II, 126)

غم کهن به می سالخورده دفع کنید
که تخم خوشدلی این است پیر دهقان گفت

*Eski gamı yıllanmış şarapla gideriniz
Çünkü mutluluğun tohumu budur dedi yaşlı çiftçi*

(Hafız, 1387 hş.: 90)

3- Sarrâflar

Sözlükte “altını gümüş karşılığında satmak” anlamındaki sarf kökünden türeyen sarrâf bu işi yapan kimseyi ifade eder. Sarraf karşılığında sayraf, sayrafi ve nakkâd gibi kelimeler de kullanılmaktadır (Bozkurt, 2009:162). Fars şiirinde kinaye olarak doğru ve ölçülü söz konuşan kişiyi temsil eder (Afifi, 1391 hş.: 1670).

*ز صرافان یونانی دغل مستان، که قلابند
ندارند قلبشان سکه ز دارالضرب ایمانی*

Yunan sarrafları düzenbaz oldukları için para sarhoşudur.

Onların kalplerinde iman darphanesinden sikke yoktur.

(Iraki, 1384 hş.: 349)

*تو به دانی ز هر صراف و هر نقاد در عالم
که شغل شاعری چون است و کار شعرگفتن چون*

Sen dünyadaki sarraflardan ve nekkadlardan³ iyi bilirsin

Nasıl olduğunu şairlik ve şiir söyleme işinin

(Emir Muizzî, 1318 hş.: 362)

*صراف سخن باش و سخن کمتر گوی
چیزی که نپرسند تو از پیش مگوی*

Ayarında laf söyle ve az konuş

Senden bir şey sorulmadan önce konuşma

(Evhadüddîn-i Kirmanî, 1366 hş.: 157)

Alt Sınıf Bireyleri Konu Alan Şiirler

1- Bekçiler

Platon’un ideal devletinde koruyucu sınıfı oluşturan bekçiler antik İran’da toplumsal bir sınıf mensubu olarak Fars şiirinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. *دیده‌بان*، *دربان*، *نگهبان*، *پاسبان* gibi kullanımları vardır. Bu kelimelerden *پاسبان* şiirlerde gece bekçisi olarak geçmektedir.

فرستاد بر هر سوی لشکری

نگهبان هر لشکری مهتری

پياده بران باره بر دیده‌بان

³ Sahte parayı gerçek paradan ayıran kişi.

نگهبان بروز و شب پاسبان

Her yana askerler ve her ülkeye valiler gönderdi.

Her tarafa kuleler yaptırarak buralara gözcüler dikti.

Gözcüler gündüzleri etrafı gözler, geceleyin de bekçilik ederlerdi.

(Firdevsî, 2009: 951)

در خار گشتم گل الم، در گل همه لطف و کرم

اندر یکی چون پاسبان و اندر یکی سلطان شده

Dikenin içinde tamamen elem olmuş; gülde ise tamamen lütuf ve kerem; birinde bekçi gibi olmuş, birinde ise sultan (gibi).

(Sultan Veled, 2016: 415)

ساعتی از شکر او ما مگس می رانیم

چون خیال او درآمد بر درش دربان شدیم

Bir vakit onun şekerinden sinek kovduk

Onun hayali belirince kapısına bekçi olduk

(Mevlânâ, 1378 hş.: III, 288)

زمین چندی بخورد از خلق و چندی

هنوز از کبر سر بر آسمانند

یکی بر تربتی فریاد می خواند

که اینان پادشاهان جهانند

بگفتم تخته ای بر کن ز گوری

ببین تا پادشه یا پاسبانند

بگفتا تخته بر کنن چه حاجت

که می دانم که مشتی استخوانند

Toprak yedi nicedir, insanların nicesini,

Hala kibirden başlarını göklere çıkarır hepsi

Mezardan feryat ediyor biri

Ki bunlar cihan padişahlarının ta kendisi

Dedim kaz bir tahta mezardan

Bak padişaktan bekçilere kadar

Mezar kazmaya ne gerek var dedi

Çünkü bilirim bir avuç kemiktirler hepsi

(Sa' dî, 1385 hş.: 672)

1-Köleler

Kölelik, fethedilen ülkelerden çocuklarıyla birlikte getirilen bir sınıfın toplumda üretim faaliyetlerinde kullanılmasının kurumsallaştırılmış hâlidir. Bir başka deyişle, savaşlarda yenen ve yenilenler ayırımında zaman içerisinde sınıfsal bir özellik oluşmuş ve kölelerden doğanlar da köle kabul edilerek, bir veraset sistemi oluşturulmuştur. Bununla birlikte toplum, köleler ve özgürler şeklinde iki temel tabakaya ayrılmıştır. Bu sınıfın oluşumun en gelişmiş biçimine ise Eski Yunan ve Roma toplumlarında rastlanmaktadır (Kaçmazoğlu, 2016: 35).

گر چه ما بندگان پادشہیم
پادشاہان ملک صبحگہیم
گنج در آستین و کیسہ تہی
جام گیتی نما و خاک رہیم

Her ne kadar padişaha köle olsak da biz

Sabah vaktine sahip padişahlarız biz

Yenin içinde boş kesedir hazinemiz

Dünyayı gösteren kadehin ve toprağın hizmetçisiyiz

(Hafız, 1387 hş.: 385)

ز بی غلامی تو چو بسوخت جان شاہان
به کدام روی گویم کہ چو من غلام داری

Sana kölelik uğruna padişahların canı yanmışken

Hangisinin yüzüne benim gibi bir kölen olduğunu söylerim

(Mevlânâ, 1378 hş.: VII, 175)

غلامی داشت آن شاه زمانہ
چو یوسف در نکوروی یگانہ

O dünya şahının vardı bir kölesi

Yüz güzelliğinde tek olan Yusuf gibi

(Attâr, 1392 hş.: 49)

2-Çobanlar

Belli bir ücret karşılığında büyükbaş ve küçükbaş hayvanların arazide otlatma ve bakımından sorumluluğunu üstlenen çobanların tarihi insanlığın geçmişine kadar uzanır. Çobanlık koruyuculuk yönüyle antik çağlarda her toplumda kutsanmış ve bu toplumlarda çobanlık, Tanrı ikonografilerinde bir figür olarak yer almıştır. Dini kaynaklara bakıldığında çobanlığın bir peygamber mesleği olduğunu görüyoruz (Özdemir ve Kaplan, 2013: 443).

خواستہ تاراج گشتہ، سر نہادہ بر زیان
لشکرت ہموارہ یافہ، چون رمہ رفتہ شبان

Malın mülkün yağmalanmış, ziyan olmuş

Ordun çobansız kalmış sürü gibi darmadağın olmuş

(Rudeki, 2020: 197)

شبان زاده را دل پر از تخت بود
ورا بند آن مویدان سخت بود

*Çoban çocuğunun gönlü taht sevdasıyla dolu olur;
Ona o mûbedlerin öğütleri çok ağır ve çekilmez olur.*

(Firdevsî, 2016: 1228)

شهی که پاس رعیت نگاه می‌دارد
حلال باد خراجش که مزد چوپانیست

*Halkını koruyup gözetin şaha
Helal olsun çiftçinin vergisi olan haraç*

(Sa'dî, 1385 hş.: 1060)

چون تو ز شاهان بدهنی از ازل
بهر دو سه پول شبانی مکن

Mademki ezelden şahlardan idin, iki üç para için çobanlık etme.

(Sultan Veled, 2016: 554)

3-Dilenciler

İslam öncesi dönemlerden sonralara kadar halkın içinde bedenen eksik kişiler para kazanmak için özürlerini bahane ederek insanlardan yardım dilemiş bu küçük grup yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Öyle ki Bağdat'ta o dönemlerde bu gruplar tarafından eksikliklerini kullanarak insanları nasıl etkileyebileceklerini öğreten bir dilenci teşkilatı kurulduğu bile söylenmektedir (Ravendî, 1357hş.: III, 592). Özellikle tasavvuf edebiyatında mutasavvıf şairler **شاه** ve **گدا** ikilisinin arasında manevi açıdan hiçbir üstünlük olmadığını göstererek bu kelimeye mistik bir boyut kazandırmışlardır (Tevhidîyân, 1385 hş: 12).

گنج زر گر نبود کنج قناعت باقیست
آن که آن داد به شاهان به گدایان این داد

*Altın hazinesi yoksa kanaat köşesi bakidir
Hazineyi şahlara verdi, kanaati dilencilere*

(Hafız, 1387 hş.: 114)

پادشاهی و گدایی بر ما یکسان است
که بر این در همه را پشت عبادت خم از اوست
Padişahlık ve dilencilik bize göre birdir.

Çünkü hepsinin sırtı ibadet karşısında bükülür.

(Sa'dî, 1385 hş.: 577)

چه عجب اگر گدایی ز شهی عطا بجوید

عجب این که پادشاهی ز گدا کند گدایی
و عجیتر اینک آن شه به نیاز رفت چندان
که گدا غلط در افتد که مر است پادشاهی

Bir dilencinin bir şahtan sadaka istemesi ne gariptir

Padişahın dilenciden dilenmesi gariptir

Ve o padişahın birkaç kez ihtiyaçla gitmesiyle

Dilencinin ben padişahım yanılığısına düşmesi daha gariptir.

(Mevlânâ, 1378 hş.: VI, 134)

گدا را چو حاصل شود نان شام
چنان خوش بخسبد که سلطان شام

Dilenci akşam yemeğine ekmek bulunca

Şam sultanı gibi uyur rahatça

(Sa'dî, 1385 hş.: 337)

4- Dervişler

Derviş kelimesi, Farsça bir kelime olmakla birlikte bütün Müslüman milletlerin dillerine girmiş ve esas itibariyle “muhtaç, yoksul ve dilenci” anlamlarına gelse de geniş bir coğrafyada uzun süre kullanılması sebebiyle değişik mânalar kazanmıştır. Kelime Eski Farsça’da (Avesta) drigôş, deryôş ve drigu; Orta Farsça’da (Pehlevîce) driyôş; Yeni Farsça’da derviş şeklinde kullanılmıştır. Bir görüşe göre kelime “kapı önü” anlamına gelen der-pîştin gelmiştir. Sık sık kapıların önlerinde görüldükleri için dilencilere de bu ad verilmiştir. Dervişler, iç yüzlerinin iyi olması için dış yüzlerinin çirkin görünmesi gerektiğine inanır, bazen de halkın tepkisini çeken bu tür görünümü gerçek kişiliklerini gizlemenin bir aracı sayarlar (Yazıcı, 1994: 188-189). İslam’dan sonra toplumdan uzak bir şekilde ortaya çıkan bu sınıf, toplumun içinde ruhani sınıf gibi manevi ve ahlaki bir nüfuza sahipti. Ölçülü ve disiplinli yaşam tarzları edebiyatçılarında dikkatini çekmiş, Fars edebiyatında sürekli derviş ve dilenci, zengin ve güçlünün karşısında yer almıştır (Ravendî, 1357 hş.: III, 603).

ای نفس اگر به دیده تحقیق بنگری

درویشی اختیار کنی بر توانگری

Ey nefis! Eğer hakikat gözüyle bakarsan,

Dervişliği, zenginliğe tercih edersin.

(Sa'dî, 1385 hş.: 990)

در این بازار اگر سودیست با درویش خرسند است

خدایا منعم گردان به درویشی و خرسندی

Bu pazarda (dünya) bir fayda varsa kanaatkâr dervişin katında vardır.

Yarabbi, sen bana nimet olarak dervişliği ve kanaati ihsan et!

(Hafız, 1387 hş.: 445)

رفتم بر درویشی گفتا که خدا یارت
گویی به دعای او شد چون تو شهی یارم

*Bir dervişin yanına gittim, Tanrı sana yardırd dedi;
Sanki onun duasıyla senin gibi bir padişah yar oldu bana.*

(Mevlânâ, 1378 hş.: II, 216)

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca değişime uğrayan İran toplumundaki tabakalar Fars şiirine de yansımış, bu tabaklar gerek doğrudan gerek kinayeli bir şekilde şairler tarafından şiirlerde kullanılmıştır. Toplumsal sınıfları oluşturan bireyler edebiyat aracılığıyla sembol haline gelerek bir takım düşünceleri ifade aracı olarak da kullanılmıştır. Uzun bir geçmişe sahip olan Fars şiirine bakıldığında İran'ın antik çağlardan bu yana toplumda meydana gelen sınıf farklılıklarının nedeni günümüzdeki gibi statü, dini otorite ve ekonomik güç olduğu anlaşılmaktadır. İran'da İslam öncesi ve İslam sonrası toplumsal tabakaların üst ve alt grupların aralarındaki mesafenin büyüklüğü dikkat çekicidir. İnsan vücudunun üç katman gibi ya da başka bir deyişle, toplumun bedeninde baş olan liderler, toplum bedeninin göğsü olan savaşçılar ve toplumun bedenindeki karın olan zanaatkârları içeren Platon'un ideal toplumu üç sınıftan oluşabilir ve şairlerin şiirlerinden anlaşıldığı üzere her dönemde toplumdaki eşitsizlik süreci var olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Afifî, R. (1391 hş.). *Ferhengnâme-yi Şi'rî I-III (3. Baskı)*. Tahran: Surûş.
- Aristoteles. (2000). *Politika* (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: Remzi
- Arslan, A. (2007). *Elit Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix.
- Attâr-i Nişâburî. (1392 hş.). *İlahînâme* (Tsh. Muhammed Şefîû Kedkenî). Tahran: Sohen.
- Bayoğlu, E. (2012). *Platon ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi. Erzurum.
- Beneton, P. (1991). *Toplumsal Sınıflar*. (Çev. Hüsnü Dilli). İstanbul: İletişim.
- Bozkurt, N. (2009). "Sarraflık". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXVI. İstanbul: Diyanet Vakfı. 162-163.

- Can, C. (1997). Zerdüşçülük, Zerdüş ve Hukuk (Avesta). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 25 /1. 273-288.
- Cevizci, A. (2012). *İlk Çağ Felsefesi Tarihi* (6. Baskı). Bursa: Asa.
- Emir Muizzî, (1318 hş.). *Divân-i Emir Muizzî*. Tahran: Kitapfurûş-i İslâmiye
- Evhadüddîn-i Kirmanî. (1366 hş.). *Divan-i Rubâiyyât-i Evhadüddîn-i Kirmanî*. Tahran: Surûş.
- Firdevsî. (2009). *Şahnâme I* (Çev. Necati Lugal). İstanbul: Kabalcı.
- (2016). *Şahnâme II* (Çev. Nimet Yıldırım). İstanbul: Kabalcı.
- Gündüz, T. (2010). "Şah". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXVIII. İstanbul: Diyanet Vakfı. 248-250.
- Hafız, Ş. (1387 hş.). *Divân-i Hafez*. (Tsh. Nizamuddîn Neverî) Tahran: Morakeb-i Sefid.
- Irakî, (1384 hş.). *Divân-i Iraki*. Tahran: Neşr-i İ'lm.
- İpşirli, M. (1992). "Bezîrgân". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. VI. İstanbul: Diyanet Vakfı. 102-103.
- Kaçmazoğlu, B. (2016). *Tarım Toplumlarında Tabakalaşma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Meşkûr, M. (1345 hş.). Tabâkât-i Merdom der İrân-i Kadîm. *Berresihâ-yi Târîhî*. 155-166.
- Mevlânâ. (1378 hş.). *Divân-ı Kebîr* (Tsh. Bediüzzaman Fîrûzanfer) I-VII. Tahran: Emir Kebir.
- Nizamî. (1335 hş.). *Şerefnâme* (2. Baskı). (Tsh. Vâhid Destgirî). Tahran: İbn-i Sina.
- Özdemir, C. ve Kaplan D. (2013). Çobanlık Ve Çoban Gözüyle Arazi: Mikail Kaplan Ve Aşağı Çamlı Köyü Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 27, C. 6, 442-459.
- Platon. (1993). *Devlet* (Çev. S.Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pürdavûd, İ. (1347 hş.). *Yeşthâ*. Tahran: Tahverî.
- Ravendî, M. (1357 hş.). *Târîh-i İctimâ'î-yi İrân* (3. Baskı). I-X. Tahran: Emir Kebîr.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2014). *Sosyolojik Kuramları*. Himmet Hülür (Çev.). Ankara: Deki Sosyoloji.
- Rudekî-yi Semerkandî. (2020). *Rudekî-yi Semerkandî Divanı* (Haz. Ve Çev. Nimet Yıldırım), İstanbul: Dergâh.
- Salehi, K. (1388 hş.). Nakş-i Ruhaniyân-i Zerdüşti der Sâhtâr-i Cami'a-yi İrân Asr-i Sâsâniyân. *Mecelle-yi Pejuheşhâ-yi Târîhî*. 5. 119-148.
- Sâsânpûr, Ş.ve Mofteherî, H. (1390 hş.). Digergûnî-yi Nizâm-i Geşrbendî-yi İctimâ'î der İrân ez Sukût-i Sâsâniyân tâ Pâyân-i Emevîyân. *Tahkikât-i Târîh-i İctimâ'î*. 1. 79-96.
- Sa'dî-yi Şîrâzî. (1385 hş.). *Kolliyyât-i Sa'dî* (Tsh. Muhammed Furûğî). Tahran: Hermes.
- Sultan Veled. (2016). *Sultan Veled Divanı* (Çev. Veyis Değirmençay). İstanbul: Demavend.

-
- Tevhidîyân, R. (1385 hş.). Şâh ve Gedâ der Edebiyyat-i Manzûm-i İrfanî. *Mecelle-yi Edebiyyat-i Farsî*. V. 1-28.
- Tokmak, N. (2000). İran "Edebiyat". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXII. İstanbul: Diyanet Vakfı. 416-424.
- Yazıcı, T. (1994). "Derviş". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. IX. İstanbul: Diyanet Vakfı. 188-190.
- Yıldırım, N. (2017). *İran Edebiyatı "Başlangıçtan İslamiyet'e Kadar"*. İstanbul: Pinhan.
- (2020). *Rudekî-yi Semerkandî Divanı*, İstanbul: Dergah.
- (2007). *Fars Mitolojisi. Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı.
- Zonnûr, S. ve Pervane, F. (1397 hş.). Tabâkât-i İctimâ'i-yi İrân-i Bâstân. *Târîhnâme-yi Harzemî*. 23. 21-39.